

Edna Lomsky-Feder and Orna Sasson-Levy, *Women Soldiers and Citizenship in Israel: Gendered Encounters with the State*. London, England, & New York, NY: Routledge, 2017. 186 pp.

מיטל עירן־יונה

בספרן של עדנה לומסקי־פדר ואורנה ששון־לוי יש משום תרומה נוספת, אמפירית ותאורטית כאחת, של זוג חוקרת פוריות אלו למחקר על ההצטלבות שבין מגדר, צבא ואזרחות בישראל. ספר זה קדם מעט לקובץ מאמרים נוסף בעריכתן של השתיים, שפורסם לאחרונה, מגדר בבסיס: נשים וגברים בשירות הצבאי (2018), ולמחקריהן הרבים שנעשו בשני העשורים האחרונים. שני הספרים גם יחד ממשיכים ומוסיפים על עבודתן הפורייה של ששון־לוי ולומסקי־פדר, החוקרות זה שני עשורים את הממשקים המרובים שבין מגדר, צבא ואזרחות בישראל. תרומתן ארוכת השנים למחקר על ההצטלבויות שבין מגדר, צבא ואזרחות בישראל מגיעה לשיאה בספר הנסקר כאן, העוסק בחוויית החיים של נשים צעירות ובעיצוב אזרחותן דרך שירותן הצבאי. מטרתו היא לבחון את האופן שבו נשים מבינות אזרחות באמצעות המשמעויות השונות והמשתנות שהן מייחסות לשירותן הצבאי.

שני הפרקים הראשונים של הספר מוקדשים לשרטוט המסגרת התאורטית. בפרק "תיאורטיזציה של מפגשים שבין נשים והמדינה" נדון מקומן של נשים בצבא כ"אחר", והחוקרות מעגנות את הספר בתוך הספרות הבוחנת את המשמעות של שירות נשים בצבאות של דמוקרטיה מערבית ובתוך גוף הידע הבוחן את הקשרים שבין מגדר, שירות צבאי ואזרחות.

המתודולוגיה למחקר מוצגת בפרק השני. כיאה למחקר פמיניסטי בחרו החוקרות בשיטת מחקר איכותנית, מתוך רצון להעמיק בחוויית החיים של הנשים ולעמוד על

* ד"ר מיטל עירן־יונה, המרכז לחקר התפתחות הילד, אוניברסיטת חיפה.
דואר אלקטרוני: meytalej@gmail.com

הגיוון שבה. המחקר מתבסס על שני סוגים של חומרים. הסוג הראשון והעיקרי הוא ראיונות סיפורי חיים של יותר מ־100 נשים, שהתבקשו לחלוק עם החוקרות את חוויותיהן משירותן הצבאי ולבחון במבט לאחור כיצד השפיע השירות על חייהן. מדובר בבסיס נתונים אמפירי נרחב ביותר, שהוא אחת מנקודות העוצמה של הספר. הסוג השני של החומרים הוא עדויות של נשים ששירתו בשטחים, בגדה ובעזה, כפי שנמסרו ותועדו על־ידי ארגון "שוברים שתיקה". למרות אופיים השונה של חומרים אלו הם מאירים היבטים נוספים הנוגעים למפגש של החיילות עם האלימות שמפעיל הצבא, ולכן הם מעניינים כשהם לעצמם.

השאלה העומדת במרכזו של הספר היא כיצד התעצבה תפיסת האזרחות של הנשים דרך שירותן הצבאי. השאלה נדונה באמצעות שלושה מושגי מפתח שהחוקרות מציעות: חווים ממוגדרים מרובי שכבות, חוויות מגדריות מנוגדות ואי־הכרה באלימות. מושגים אלו מפותחים ומוסברים באופן בהיר ומפורט בפרקי הליבה של הספר (פרקים 3–7) המוקדשים להצגתם של ממצאי המחקר.

אפשר לבחון את הספר מנקודות מבט שונות, ולטעמי, יש לו כמה נקודות חוזק. הראשונה נעוצה בתרומה של ממש להבנת נקודת המבט של נשים בישראל, את עצמן ואת שירותן, נקודת מבט החסרה בקורפוס העיקרי של המחקר על צבא ואזרחות בישראל. נוסף על כך, ההסתמכות על בסיס ידע איכותני, רחב ועשיר מאוד, לצד מערך מחקר המתייחס מראשיתו להצטלבויות שבין מעמד, אתניות ותפקיד צבאי, מאפשר ללומסקי־פדר ולששון־לוי לפרק את הדיכוטומיות הרווחות במחקר בין נשים לבין גברים ולקרוא תיגר על ההתבוננות בנשים כקטגוריה העשויה מקשה אחת (שעדיין רווחת במחקר בתחום). אוכלוסיית החיילות בצה"ל מחולקת במחקר זה לחמש קבוצות על־פי מעמד ואתניות ועל־פי תפקידן הצבאי. פרקי הספר עוקבים אחר סיפוריהן (המרתקים לא פעם) של נשים ששירתו בתפקידים נשיים מסורתיים, אך יוקרתיים (מש"קיות ת"ש וחינוך, פרק מיוחד מוקדש לחיילות דתיות); חיילות ששירתו בתפקידים "נשיים" לא יוקרתיים (בעיקר פקידות); נשים ששירתו בתפקידים יוקרתיים וניטרליים מבחינה מגדרית (מודיעין, תקשורת); חיילות בתפקידים "גבריים" יוקרתיים (מדריכות טנקים ושריון); ומי ששירתו בתפקידים גבריים לא יוקרתיים (תפקידי "צווארון כחול").

אחד הממצאים המרתקים העולים מן המחקר נובע מן ההשוואה בין נשים ממעמד נמוך לבין נשים ממעמד בינוני ששירתו בצבא בתפקיד "נשי" סטראוטיפי שיוקרתו נמוכה – פקידות. אנו למדים שנשים אלו פירשו את שירותן הצבאי באופנים מנוגדים לפי הרקע שהגיעו ממנו. נשים ממעמד נמוך חוו את שירותן הצבאי כחוויה מעצימה, ואילו נשים ממעמד בינוני חוו אותו כחוויה קשה ואף משפילה. פרשנויות הפוכות אלו נבעו מן ההצטלבויות בין סכמות תרבותיות שונות, שנתנו משמעות לחווה השירות שלהן עם הצבא, ומתפיסתן בנוגע לשאלה אם החווה כובד או הופר. ממצא מעניין אחר נוגע לנשים ששירתו במודיעין וחוו את שירותן כשווה לזה של הגברים במונחים של מחויבות, השקעה ועבודה קשה ואת סביבת העבודה שלהן כבטוחה יותר. לעומתן, יש

חיילות שחצו גבולות מגדריים ושירתו בתפקידי לחימה "גבריים", ובתוך כך התמודדו עם חוויה מתמשכת של תחרות ועוינות מצד חיילים גברים ועם מנגנוני הדרה מבניים. ניתוח זה אפשר לחוקרות להדגים כיצד החוויה של "עשיית מגדר" בתפקידים הצבאיים השונים מייצרת חוויות מגדריות מנוגדות במונחים של גוף, מיניות וניהול רגשות. מעושר הממצאים המוצגים מתחדדת ההבנה עד כמה המפגשים של הפרט (אישה או גבר) עם המדינה מעוצבים בהצטלבות שבין מגדר, מעמד, אתניות והתפקיד הצבאי. הניסיון הצבאי מקבל משמעות שונה בהקשר שונה, אתנו-מעמדי ומגדרי. בהקשר זה, כפי שאנו למדים, לנשים שונות יש חוויות וציפיות שונות, צרכים שונים ועניין שונה בשירות הצבאי.

לאחר המהלך המפרק עושות החוקרות מהלך מלכד. לצד הגיוון המוצג הן עומדות גם על המשותף בחוויה של חיילות החובה, ששירותן מובנה ומוגדר תמיד אל מול המודל של גבריות הגמונית ואל מול האידאל של החייל הקרבי, המגלם את האזרח האולטימטיבי. הזדמנויותיהן מוגבלות לנוכח מודל זה, והן מובנות כשוליות לליבת הצבא. זאת ועוד, החוקרות משוות בפרק המסכם את הספר בין החוויה של חיילות בשירות החובה בישראל לבין החוויה של חיילות בצבאות מתנדבים בעולם וטוענות כי על אף ההבדלים המבניים המשמעותיים בין הצבאות, המיקום של החיילות "כאאוטסיידר מבפנים" שכיח בחוויה של נשים חיילות בשני סוגי הצבאות. מיקום אמביוולנטי זה מלמד את הנשים מה היא המשמעות של אזרחות ממוגדרת במדינת הלאום המודרנית.

בד בבד עם פירוק החוויה של הנשים עושות החוקרות מהלך חשוב נוסף: פירוק התפיסה ההומוגנית של הצבא. הן מציעות ניתוח של הצבא כארגון היפר-גברי מצד אחד, המייצר ומשעתק יחסי כוח מגדריים, ומן הצד האחר – כארגון בעל משטר מגדרי דינמי, המספק לחלק מן הנשים הזדמנויות שאינן פתוחות בפניהן בשוק העבודה האזרחי. כך עולה מסיפורי הנשים גם חוויה של שירות מעצים, המספק לנשים הצעירות תחושה של תרומה וגאווה, תורם לעיצוב אישיותן הבוגרת ונחווה כהישג.

שני הפרקים החותמים את הספר דנים באלימות פנימית (הטרדה מינית) וחיצונית (הפעלת הכוח הצבאי והכיבוש). החוקרות דנות בפרקים אלו בשאלה אם והיכן נשים יכולות לזהות אלימות צבאית ואילו אפשרויות עומדות לרשותן על מנת להתמודד אתה. העיסוק בסוגיות אלו, באופנים שבהם הטרדה מינית ואלימות חיצונית "מנורמלת" בארגון, מוסיף להבנת מיקומן השולי של נשים בארגון ולהבנת הפרקטיקות שמייצרות ומשעתקות את שוליותן בצבא.

לצד תרומתו הרבה של הספר ניתן להצביע גם על נקודות ביקורת אחדות. נקודה ראשונה היא מתודולוגית אך גם מהותית, והיא נוגעת לפרק העוסק באלימות ומבוסס על עדויותיהן של חיילות לארגון "שוכרים שתיקה". החיבור בין ראיונות סיפורי חיים שערכו החוקרות לצורכי מחקר זה, לבין חומרים שאסף ארגון פוליטי בכלים אחרים ולמטרות שונות, נראה חלקי, הגם שהוא מוסיף נקודת מבט מעניינת על יחסן של נשים לאלימות שהצבא מפעיל ולנוכחותו או להיעדרו של השיח על כיבוש בחוויות השירות

שלהן. הנקודה השנייה נוגעת לבחירה לקיים את הראיונות במרחק של שנים רבות מן השירות (הנשים רואיינו 10–15 שנים לאחר סיום שירותן הצבאי), כך שתמונת מצב המצטיירת מן הראיונות משקפת את צה"ל של שנות ה־90, לפני בג"ץ אליס מילר ולפני שינויים רבים שחלו בשילובן של נשים במגוון תפקידים. מה קורה בצבא של היום? האם פתיחת התפקידים לנשים שינתה את המשטר המגדרי בצבא ובאיזה אופן? שאלות אלו חשוב שייבחנו במחקר המשך.

מקורות

ששון־לוי, א' ולומסקי־פדר, ע' (2018). מגדר בכסיס: נשים וגברים בשירות הצבאי. ירושלים: מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד.